

С. А. Каріков

Конфесійна боротьба в Німеччині у 1546–1555 рр.: політичний аспект

Події Реформації в Німеччині, що призвели до утвердження Євангелічно-Лютеранської Церкви, продовжують залишатися одним із головних об'єктів уваги дослідників європейської історії пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. До ключових парадигм дослідження цих подій у сучасній історіографії належить поняття конфесіоналізації, запроваджене в науковий обіг у другій половині ХХ ст. Це явище вивчали, зокрема, такі німецькі історики, як Е. В. Цеєден [1], Х. Кляуєтінг [2], Г. Р. Шмідт [3], Р. Кох [4], Й. Буркхардт [5], В. Райнхард [6], С. Еренпрайс та У. Лотц-Хойманн [7]. Завдяки їх зусиллям було визначено поняття конфесіоналізації, проаналізовано низку її загальних характеристик та особливостей. Однак складність і тривалість конфесіоналізації, а також певні розходження у тлумаченні її сутності визначають актуальність подальших наукових розвідок цього явища.

Однією з головних проблем конфесіоналізації стало врегулювання політичної ситуації. Німецькі князі і міська адміністрація, що підтримали Реформацію, намагалися відстояти свої інтереси у боротьбі з імператором та феодалами — прибічниками католицизму. У межах нашого дослідження ми звертаємось до одного з найбільш напружених етапів політичної боротьби в Німеччині ХVІ ст. — 1546–1555 рр. Вибір хронологічних меж дослідження зумовлений тим, що саме в ці роки протистояння євангелічного та католицького угруповань досягло найбільшої гостроти і перейшло у фазу збройної боротьби (Шмалькальденська війна 1546–), яка залишалася засобом досягнення ворогуючими сторонами своїх цілей до укладання Аугсбурзького миру. У вітчизняній історіографії ці події не були об'єктом спеціального дослідження. Мета статті — визначити вплив позицій імператора, німецьких князів та міст на вирішення конфесійних питань і охарактеризувати суспільно-політичні наслідки конфесійної боротьби у другій половині 40—на початку 50-х рр. ХVІ ст.

Ми не вважаємо за доцільне розмежовувати Реформацію та конфесіоналізацію в Німеччині і розглядати другий процес як такий, що змінює перший у середині ХVІ ст. У цей час події євангелічного руху *вже набули* виразного конфесійного забарвлення, що знайшло вияв як у власне релігійній та церковній сферах, так і у пов'язаних з ними питаннях політичного, соціально-економічного, культурного життя. На нашу думку, процес конфесійного будівництва в німецьких землях розпочався не з 1555 р., коли було підписано Аугсбурзький релігійний мир і визнано існування лютеранства як окремої християнської конфесії, а значно раніше. Утворення союзу протестантських князів у Готе-Торгау (1525), запровадження євангелічних церковних статутів окремих міст і земель (з кінця 20-х рр. ХVІ ст.), укладення Аугсбурзького віросповідання (1530), оформлення Шмалькальденського союзу князів та міст, що підтримали Реформацію (1531) — лише деякі важливі етапи цього процесу, які засвідчили зростання політичної ролі німецьких територіальних правителів. В історіографії ці події неодноразово пов'язували з переходом від «общинної» до «князівської» Реформації [8, S. 72]. Однак,

И
Л
Л
С

на наш погляд, більш точно визначати їх як початок конфесіоналізації, в ході якої основну роль у здійсненні євангелічних перетворень та контролі за їх дотриманням стала відігравати територіальна (у тому числі — князівська) влада.

Продовження курсу конфесіоналізації наразилося на рішучий спротив імперської влади. Внаслідок цього в середині 40-х рр. XVI ст. політична ситуація в німецьких землях украй загострилася. На цей час багато територіальних правителів вважали, що політика імператора Карла V не відповідає їх інтересам. Серед них були не тільки протестанти, але й католики, які побоювалися, що імператор під приводом боротьби з лютеранами розширить свої володіння, і тому не бажали брати участь в антипротестантському хрестовому поході, який прагнув організувати Карл V. З іншого боку, одним із найвпливовіших князів у німецьких територіях був ландграф Філіп Гессенський, який очолював євангелічний Шмалькальденський союз. Активна діяльність цієї організації (зокрема — застосування військової сили) сприяла поширенню протестантизму в деяких територіях, де раніше згідно з умовами Нюрнберзького перемир'я 1532 р. його пропаганда була заборонена: в герцогстві Вюртемберзькому (1534 р.), в герцогстві Брауншвейзько-Вольфенбюттельському (1542 р.).

Однак, незважаючи на ці успіхи, євангелічне угруповання на цей час зіткнулося з низкою проблем. Це, зокрема, було пов'язано зі спробою Філіпа Гессенського укласти другий шлюб за наявності живої дружини. Внаслідок його звернення за порадою до провідних протестантських теологів Лютер, Меланхтон та Буцер у грудні 1539 р. прийшли до думки, що Біблія не забороняє полігамію, тому Філіп може узяти другу дружину, не розлучаючись з першою [9, S. 395–401]. Але це треба було зробити таємно, оскільки багатоженство було заборонене цивільним правом [10, S. 271]. Так Філіп Гессенський на початку 1540 р. і вчинив. Але коли про таємний шлюб стало відомо, спалахнув скандал, який не лише спричинив різке падіння морального авторитету ландграфа, але й серйозно послабив Шмалькальденський союз: багато його членів не хотіли, аби Філіп надалі очолював його. Зокрема, дії гессенського ландграфа було рішуче засуджено саксонським курфюрстом Йоганном Фрідріхом [11, S. 84–85].

Водночас Карл V у своїй політиці виступав активним захисником католицизму. Ця підтримка визначалася не тільки його особистими релігійними переконаннями, але й прагненням створити «універсальну монархію», яка б об'єднувала більшість територій Західної Європи. На той час Карл V володів половиною європейських земель: від Піренейського півострова до Австрії. Таке штучне зібрання територій в епоху активного формування національних держав було явним анахронізмом [12, S. 67]. За наявності глибоких економічних, суспільно-політичних, національно-культурних відмінностей між цими країнами католицька релігія була єдиним чинником, який міг би ідейно консолідувати їх мешканців, тим самим зміцнивши таку «універсальну імперію». У цих умовах Карл V виступав рішучим противником лютеранської конфесіоналізації, що руйнувала позиції католицизму і вела до посилення самостійності князів та міст, які підтримали Реформацію. Війна була для нього останнім доводом проти цього процесу [5, S. 147]. Таким чином, для імператора боротьба проти непокірних територіальних правителів мала як релігійний, так і політичний характер.

Карл V прагнув вступити у війну із протестантами, нейтралізувавши основні зовнішні загрози. Цьому допомогло досягнення перемир'я із Францією, проти якої до того війська імператора вели тривалу війну в Північній Італії. Воно було оформлене угодою 14 вересня 1544 р. у Крепі. Цей мирний договір забезпечив невтручання Франції у можливі бойові дії в Німеччині на боці протестантів. Наступним успіхом імператорської дипломатії стало укладення угоди з папським легатом Олександром Фарнезе в червні 1545 р., яка передбачала надання імператору матеріальної допомоги з боку Рима в розмірі 200 тис. дукатів та 12,5 тис. найманого війська [13, S. 48]. Цей попередній договір було закріплено за рік, 6 червня 1546 р., коли відбулася зустріч Карла V з римським папою Павлом III.

Крім зовнішніх обставин, на перебіг подій у Німеччині вплинули і внутрішні чинники. До них, зокрема, належить смерть Мартіна Лютера, що сталася 18 лютого 1546 р. Внаслідок цієї події євангелічне угруповання виявилось позбавленим духовного лідера національного масштабу. Жоден із віттенберзьких реформаторів — ані Філіп Меланхтон, ані Йоганн Бугенхаген, ані Юстус Йонас, ані Ніколаус фон Амсдорф, — незважаючи на непересічні особисті якості, не був людиною настільки різнобічно обдарованою й авторитетною, як Лютер. Кожен із них також вирішував різноманітні проблеми євангелічного руху, але найбільш яскраво виявив свої здібності у певній сфері: теології (Меланхтон, Амсдорф), візитаціях (Йонас), пасторській службі й реформуванні територіальної церковної організації (Бугенхаген). Лютер же у своїй особі однаково успішно поєднував якості теолога, проповідника, ідеолога, візитатора, організатора, памфлетиста. Крім того, протягом свого життя він усіляко намагався запобігти розгортанню у Німеччині військових дій, вважаючи їх загрозою для продовження й утвердження Реформації (яскравим прикладом є гостро вороже ставлення до повстанців та їх вождя Томаса Мюнцера під час Селянської війни 1524–1525 рр.). Після смерті Лютера його соратники не могли стримати протестантських князів від вступу у війну. Католицький же табір зі смертю Лютера здобув суттєву ідейну перевагу.

Ще одним серйозним чинником послаблення євангелічного угруповання стала відмова герцога Моріца Саксонського приєднатися до Шмалькальденського союзу. Хоча він і прийняв лютеранство, а також став зятем Філіпа Гессенського, подальша діяльність Моріца дає підстави визнати справедливою його характеристику, надану Ф. Хартунгом, як релігійно індивідуального діяча, перейнятого перш за все власними політичними інтересами [14, S. 62]. Ці інтереси визначалися прагненням Моріца поширити свій вплив на всю Саксонію, яка з 1485 р. була розділена на дві частини. Альбертинська (молодша) династична лінія, до якої належав і Моріц, володіла Східною Саксонією, а також округами Лейпцига й Пегау. Решта саксонських земель підпорядковувалася ернестинській (старшій) лінії, представники якої мали титул курфюрста [15, S. 25]. Коли Карл V заявив, що бореться не з протестантизмом як віросповіданням, а з політичним повстанням лютеранських князів, пообіцявши поставитися до прагнень Моріца з особливою увагою, саксонський герцог 19 червня 1546 р. на зустрічі з імператором у Регенсбурзі заявив про свій нейтралітет, а згодом виступив проти Шмалькальденського союзу, про що сповістив курфюрста Йоганна Фрідріха Саксонського [16, S. 445–448].

Приводом до початку Шмалькальденської війни стало проголошення імператором незаконності вигнання зі своїх володінь правителя Брауншвейцько-Вольфенбюттельського герцогства Генріха Молодшого, здійсненого за участі сил Шмалькальденського союзу, і запровадження там Реформації [17, S. 172]. Слід зазначити, що ця подія відбулася ще в серпні 1542 р. Тому можна стверджувати, що її використання в якості “causa belli” майже чотири роки по тому мало вельми формальний характер.

У липні 1546 р. папські війська вступили на територію Німеччини. Можна зробити висновок, що на початку бойових дій у жодної з воюючих сторін ще не було суттєвої переваги. Наймана армія, надана Карлу V папою, через несприятливий клімат, хвороби та дезертирство суттєво скоротилася. Однак Шмалькальденський союз не скористався цим. Підготовка його сил розгорталася значно повільніше. Через нестачу коштів лідери євангелічного угруповання не змогли зібрати достатні сили, щоб розгромити противника, і змушені були відвести війська на зимові квартири, розпоротивши їх. Це сприяло захопленню восени 1546 р. католицькими силами євангелічних територій на півдні Німеччини — імперських міст, курфюршества Пфальцького та герцогства Вюртемберзького, які не отримали допомоги з боку Шмалькальденського союзу. Слід погодитися з думкою О. Мерке про перехоплення імператорським табором загальної стратегічної переваги саме внаслідок цих успіхів [18, S. 58].

Оволодівши південно-західними землями, Карл V здобув можливість зосередити основні сили на одному напрямі. У березні 1547 р. імператорські війська розпочали наступ на територію Саксонії. Після з'єднання із силами герцога Моріца вони отримали значну

кількісну перевагу. Здійснивши марш у напрямі Віттенберг — Магдебург, 24 квітня 1547 р. імператорські сили зустрілися з противником біля містечка Мюльберг. Форсувавши Ельбу, переважаючи майже вчетверо (27 тис. проти 7 тис.) католицькі війська завдали удару по табору противника. У цій битві протестантські війська зазнали поразки: практично всі вони були винищені, а пораненого курфюрста Йоганна Фрідріха Саксонського було взято в полон [19, S. 28–116]. 19 травня 1547 р. було підписано Віттенберзьку капітуляцію, яка зафіксувала передачу повноважень саксонського курфюрста від Йоганна Фрідріха до Моріца. Таким чином, ернестинська лінія курфюрстів Саксонії була змінена альбертинською лінією. Більша частина володінь Йоганна Фрідріха (території на схід від річки Заале) була передана під владу Моріца [20, S. 83]. Шмалькальденський союз припинив своє існування. 23 травня 1547 р. під Дракенбургом (поблизу Бремена) було розбито іншу частину протестантських військ, які очолювали граф Крістоф Ольденбургський та граф Альбрехт Мансфельдський [21, S. 149]. Внаслідок цього успіху Північна Німеччина також потрапила під контроль імператора. Таким чином, католицьке угруповання здобуло остаточну перемогу у Шмалькальденській війні.

Після завершення війни одразу розпочалося переслідування лютеран. Зокрема, євангелічне богослужіння було заборонене у Кельні й Оснабрюці [2, S. 131]. На нашу думку, цей вибір був не випадковим: адже обидва міста були єпископськими центрами, де Римсько-Католицька Церква до Реформації традиційно мала сильні позиції і прагнула якнайшвидше відновити свій вплив. Надалі вирішення релігійних питань в усіх територіях Священної Римської імперії мало здійснюватися на ґрунті положень, розроблених об'єднаною комісією католицьких і протестантських теологів під час проведення рейхстагу в Аугсбурзі (вересень 1547—червень 1548 рр.).

Ухвалений на рейхстазі Аугсбурзький Інтерим (тимчасове розпорядження) відкинув положення євангелічного віровчення (визнання лише двох Таїнств — Хрещення та Причащання — з семи), а також більшість елементів лютеранського культу. У цьому документі було недвозначно проголошено: усі старі церемонії мають зберігатися; так само залишалися в церквах предмети католицького культу (ікони, статуї та ін.) [22, S. 455–456]. Поступками на користь протестантів, зафіксованими Інтеримом, стали дозвіл мирянам причащатися під двома видами (як хлібом, так і вином) та скасування целібату. Однак навіть їх запровадження обмежувалося територіями, де раніше поширилося реформаційне вчення; у католицьких же землях зберігалися непорушними існуюча церковна організація та порядок богослужіння [2, S. 132].

Після запровадження Інтериму протягом 1548—1552 рр. у двадцяти восьми верхньонімецьких містах за наказом імператора відбулися зміни в адміністрації: замість делегатів, обраних цехами, до міських Рад увійшли консервативно налаштовані представники міського патриціату [7, S. 31]. Крім того, у Південній та Південно-Західній Німеччині розпочалося вигнання євангелічних священнослужителів зі своїх посад, що здійснювалося за участі єпископів і представників світської влади. Зокрема, в Аррасі місцевим єпископом було звільнено десятьох проповідників, звинувачених у непокорі імперській владі. Підставою для цього стала їх незгода з положеннями Інтериму як такого, що суперечить Священному Писанню і Слову Божому [23, S. 461–462].

За указом імператора всі німці повинні були підкорятися Аугсбурзькому Інтериму, який ставав законом до скликання загального собору для вирішення спірних питань. Карл V за допомогою цього рішення сподівався виграти час, необхідний йому, аби розпочати реформування державної системи. З цією метою він планував створити постійно діючу Імперську лігу, що мала б такі важелі впливу, як судочинство, збройні сили та фінансові кошти. Тим самим повинна була посилитися особиста влада імператора над територіями Німеччини, що вело б до перетворення Священної Римської імперії на абсолютну монархію [17, S. 174]. Однак цей план не було реалізовано: далось взнаки суперництво між Габсбургами та баварським герцогським домом — наймогутнішим серед католицьких територіальних правителів [24, S. 193]. Карлу V не вдалося скористатися перевагами, здобутими внаслідок

Шмалькальденської війни. Багато німецьких князів (у тому числі — навіть католики) протестували проти неналежного поводження з Філіпом Гессенським і Йоганном Фрідріхом Саксонським.

Негативну роль для планів Карла V відіграла і та обставина, що його спроба законодавчого втручання в релігійні питання не задовольнила ані католиків (через надання поступок — хоч і мінімальних — на користь лютеран), ані — значно більше — протестантів. Проти Аугсбурзького Інтериму виступили євангелічні магістрати Бремена й Магдебурга. Останнє місто, мешканці якого заявили про непокору «нехристиянським правителям», навіть було піддано тривалій військовій облозі [12, S. 163]. Подібні настрої висловлювали також Ради Брауншвейга, Ганновера, Люнебурга та інших міст Північної і Східної Німеччини [25, S. 124–127]. Деякі протестантські теологи (Матіас Флакк, Ніколаус фон Амсдорф) також відмовилися прийняти постанову Аугсбурзького рейхстагу, тому комісія на чолі з Філіпом Меланхтоном склала змінений варіант — Лейпцизький Інтерим [20, S. 85–86]. Але й він виявився неприйнятним для більшості лютеран, які звинуватили Меланхтона та його послідовників в боязкості. У відповідь Меланхтон заявив, що треба відрізнити головне від другорядного і що слід піти на поступки в другорядних питаннях, аби мати можливість проповідувати головне [26, S. 470–475].

При цьому варто зазначити, що позиція компромісу, яку зайняв Меланхтон, не означала угодовства й остаточної капітуляції перед новою територіальним режимом. У Саксонії євангелічна проповідь не припинилася навіть після приходу Моріца до влади. Тут продовжували діяти консисторії, відбувалися візитації парафій, тривали заняття у Віттенберзькому університеті, тобто зберігалися основи територіальної організації Євангелічної Церкви. На нашу думку, ця ситуація була зумовлена небажанням Моріца поглиблювати розкол у суспільстві. Прибічники євангелізму не пробачили йому переходу на бік католицького угруповання під час Шмалькальденської війни. Серед місцевого населення були поширені пісні, в яких Моріца було названо «Іудою з Мейссена», «великим лиходієм», що привів до рідної країни іспанців та італійців і завдяки зраді захопив владу [27, S. 452–454]. Насильницьке придушення євангелізму в таких умовах призвело б до остаточної ізоляції курфюрста, якою могли скористатися його політичні противники.

На початку 50-х рр. XVI ст. позиції протестантів у Німеччині зміцнилися. Євангелічні правителі (Ганс Бранденбург-Кюстрінський, Альбрехт Пруський, Франц-Отто Люнебурзький, Йоганн Альбрехт Мекленбурзький) у 1550 р. уклали у Кенігсберзі таємний оборонний союз на випадок нових бойових дій [21, S. 154]. Ця організація за деякий час здобула нового союзника. Моріц Саксонський виявився незадоволеним винагородою від імператора за зраду протестантів: він, хоч і здобув титул курфюрста, не отримав у володіння всіх земель Йоганна Фрідріха, а також контролю над єпископствами Магдебурзьким та Хальберштадтським [13, S. 51].

Не бажаючи посилення могутності Габсбургів, Моріц Саксонський уже у травні 1551 р. таємно направив до Франції послів (жоден з яких, втім, офіційно не перебував у нього на службі) — Фрідріха фон Рейфенберга, рейнграфа Філіпа і Георга фон Ренерода. Переговори були важкими, бо французький уряд хотів обмежитися лише фінансовою підтримкою виступу проти Карла V. Однак бажання послабити Габсбургів узяло гору, і попередньої згоди щодо спільних дій було досягнуто. Після цього Моріц, формально продовжуючи підтримувати імператора (у жовтні 1551 р. саме його війська захопили Магдебург, мешканці якого продовжували чинити опір запровадженню Аугсбурзького Інтериму в життя), приєднався до змови, що ставила за мету почати війну проти Карла V в союзі з французьким королем. Учасники змови проголосували традиційне збереження прав і свобод князів та станів імперії. Показово, що в угоді були відсутні пункти щодо боротьби з папством і католицькою вірою, що свідчило про її суто політичну спрямованість [28, с. 125]. На наш погляд, саме ця спрямованість визначала й дії Моріца, який, і воюючи із протестантським Магдебургом, і підтримуючи євангелічне угруповання, прагнув одного — посилення свого політичного впливу.

15 січня 1552 р. у Шамборі Моріц Саксонський особисто зустрівся з французьким королем Генріхом II, досягнувши згоди щодо військової підтримки в обмін на передачу фортець Мец, Туль, Верден та Камбре [23, S. 195]. Після цього змовники провели таємні переговори із братом імператора Фердинандом щодо можливості звільнення протестантських князів, захоплених під час Шмалькальденської війни. Об'єднавши сили в межах Німеччини, євангелічні князі розпочали виступ, який увійшов в історію під назвою «князівська війна».

Коли спалахнуло повстання, французька армія вторглася у володіння Карла V за Рейном. Військ, на вірність яких імперська влада могла розраховувати, бракувало, і імператору довелося втікати. Це виявилось нелегкою справою, оскільки Моріц Саксонський зайняв декілька стратегічних пунктів на півдні Німеччини, і Карл ледве не потрапив у полон. Вирвавшись з оточення, імператор зайняв позиції в Тіролі і наказав своїм військам повернути захоплений французами Мец. Але французи відбили атаки імператорських військ, а протестантські сили продовжували повстання [12, S. 167]. Після запеклих боїв війська Карла V вимушені були відступити з Інсбрука, залишивши Тіроль.

Внаслідок успіхів у «князівській війні» прибічники лютеранства змогли відновити свої позиції в ряді територій Німеччини. Ці успіхи було закріплено Пассауським мирним договором від 15 серпня 1552 р., який проголошував звільнення Філіпа Гессенського та Йоганна Фрідріха Саксонського і запроваджував свободу віросповідання в усій імперії — щоправда, з деякими обмеженнями. Ця свобода не означала для підданих право вибирати віру: було передбачено лише, що у релігійних питаннях місцеві правителі можуть приймати рішення за самих себе та за своїх підданих і що імператор не повинен намагатися обернути протестантських князів у католицтво. Крім того, надана договором свобода віросповідання поширювалася лише на католиків і на тих протестантів, що дотримувалися Аугсбургського віросповідання — тобто на лютеран [29, S. 462–466]. Аугсбурзький Інтерим було скасовано. Щоправда, сам Моріц Саксонський не зміг користуватися плодами свого політичного лавірування тривалий час. Він загинув 9 липня 1553 р. у битві при Сіверсхаузені під час війни з маркграфом Альбрехтом-Алківіадам Бранденбурзьким, який порушив Пассауський договір і захопив ряд франконських єпископств та міст [21, S. 156].

Поразка у «князівській війні» змусила імперську владу шукати порозуміння з противниками. Пассауський договір заклав основу для подальшого врегулювання суспільно-політичних відносин. На рейхстагу в Аугсбурзі, який тривав декілька місяців, 25 вересня 1555 р. було укладено релігійний мир. Показово, що Карл V вороже зустрів зміст цього договору: рішення рейхстагу з боку імперської влади визнав його брат Фердинанд, якому імператор передав свої повноваження.

Аугсбурзький релігійний мир зафіксував низку принципових для подальшого розвитку німецьких земель положень. Центральне місце в угоді посідав пункт, який надавав правителям право визначати конфесійну приналежність їх підданих [30, S. 63]. У 1576 р. він знайшов остаточне втілення у підготованій грейфсвальдським юристом Йоахімом Стефані формулі «Cuius regio, eius religio» (Чия влада, того й віра) [2, S. 142]. Тим самим тенденції територіалізації, що виразно виявилися ще з часів Першого Шпеєрського рейхстагу 1526 р., коли князі й магістрати імперських міст отримали право у релігійних питаннях «діяти так, щоб надалі дати відповідь перед Богом та імператором» [31, S. 274] (а фактично — на власний розсуд), набули остаточного юридичного оформлення. Процес конфесіоналізації тепер безпосередньо визначався позиціями світської влади [6, S. 17].

Очоливши місцеву церковну організацію, в євангелічних територіях князі фактично посіли місце «верховних єпископів» [3, S. 88]. У той же час принцип «Чия влада, того й віра» означав офіційне визнання євангелізму і можливість його подальшого поширення в межах Німеччини поряд із католицизмом. Суб'єктами угоди при цьому виступали не тільки територіальні князі, а й магістрати імперських міст. Для міст

змішаного віросповідання (наприклад, для Страсбурга) офіційно дозволялося співіснування обох конфесій [32, S. 471–487]. Слід зазначити, що рівні з католиками права здобували тільки ті, хто визнавав Аугсбурзьке віросповідання, тобто сповідував лютеранство. Інші релігійні напрями в межах імперії залишалися юридично невизнаними, як і після укладення Пассауського договору.

Оцінки Аугсбурзького релігійного миру в історіографії значно різняться. М. Симон розглядає його як подію комплексного характеру, що мала значні суспільно-політичні (перш за все — посилення прав територіальних князів) і релігійні (потреба оновлення католицизму) наслідки; як окремий аспект миру він характеризує проблему релігійної толерантності [30, S. 73–101]. Б. Меллер відзначає, що Аугсбурзький мир, маючи компромісний характер, поклав край претензіям Карла V на створення «універсальної монархії»: було змінено саму ідею і функції імператора та імперії [12, S. 170–172]. Х. Клюєтінг убачає в укладенні Аугсбурзького миру важливий крок держави в напрямі секуляризації: адже мирний договір було прийнято без участі такої могутньої сили, як римське папство [2, S. 145]. А. Шорн-Шютте наголошує, що мирна угода позначила перспективу врегулювання релігійного питання правовим шляхом [8, S. 89]. Й. Буркхардт визначає принцип «Чия влада, того й віра» як «правило кулака», висуваючи на перший план домінування князівської сваволі [5, S. 164].

На нашу думку, зміст Аугсбурзького релігійного миру визначався усім попереднім перебігом подій Реформації. Внаслідок тривалого протистояння у німецькому суспільстві протягом 20–30-х рр. XVI ст. одні соціальні групи (рицарство, селянство) втратили можливість активно впливати на політичне життя; інші (бюргерство, духовенство) для досягнення своїх цілей змушені були визнати провідну роль більш могутніх сил. У 40-х рр. XVI ст. такими основними суспільно-політичними силами стали імперська і територіальна влада. Кожна з цих сил відстоювала свій варіант політичного розвитку; розбіжності стосувалися як самого характеру державної влади, так і її цілей та повноважень. Збройна боротьба не забезпечила вирішальної переваги для жодної сторони, тому постала необхідність шукати нові засоби врегулювання конфлікту. Аугсбурзький мирний договір став таким засобом. Важливе досягнення його укладачів — визнання реальності ситуації релігійного розколу і намагання не поглиблювати його, а зупинити. Водночас у цій ситуації альтернативою абсолютизму єдиновладного монарха «універсальної імперії», утвердження якого передбачало боротьбу з багатьма внутрішніми і зовнішніми противниками, виявився абсолютизм численних територіальних правителів у кордонах їх володінь. Аугсбурзький мир закріпив становище політичної роздробленості німецьких земель — однак, з іншого боку, забезпечив можливість більш-менш стабільного розвитку в межах кожної з них.

Таким чином, політичний аспект конфесіоналізації у 1546–1555 рр. перш за все визначався прагненням євангелічних та католицьких правителів посилити особисту владу за рахунок послаблення залежності від імператора. Це прагнення знаходило вияв не тільки в міжконфесійних конфліктах, але й у боротьбі всередині кожного табору. Шмалькальденська війна дещо змінила розстановку сил, однак не усунула головних причин протистояння. Невдача запровадження в дію Аугсбурзького Інтериму засвідчила неможливість силоміць повернути німецькі землі до старих порядків. Лютеранська конфесіоналізація тривала, й основними її провідниками на завершальному етапі Реформації стали німецькі князі. Умови Аугсбурзького релігійного миру закріпили особливе становище Священної Римської імперії серед інших європейських країн як федерації територіальних володінь. Визнання рівних прав двох конфесій офіційно поклато край конфлікту, однак не ліквідувало численних суперечностей як між євангелічним та католицьким угрупованнями, так і всередині кожного з них.

Ключові слова: Реформація, конфесіоналізація, імператор, князь, Шмалькальденська війна, Інтерим, договір, Аугсбурзький мир.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Zeeden E. W.* Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung in Deutschland im Zeitalter der Glaubenskämpfe//Konfessionsbildung. Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform. — Stuttgart, 1985.
2. *Kluebing H.* Die Konfessionelle Zeitalter. 1525–1648. — Stuttgart, 1989.
3. *Schmidt H. R.* Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert. — München, 1992.
4. *Koch E.* Das konfessionelle Zeitalter — Katholizismus, Luthertum, Calvinismus (1563–1675). — Leipzig, 2000.
5. *Burkhardt J.* Das Reformationsjahrhundert. Deutsche Geschichte zwischen Medienrevolution und Institutionenbildung 1517–1617. — Stuttgart, 2002.
6. *Reinhard W.* Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung. — Freiburg, 2004.
7. *Ehrenpreis S.* Reformation und konfessionelles Zeitalter/S. Ehrenpreis, U. Lotz-Heumann. — Darmstadt, 2008.
8. *Schorn-Schütte L.* Das Reformation. Vorgeschichte — Verlauf — Wirkung. — München, 2003.
9. *Die Doppelene des Landgrafen Philipp/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung.* — Stuttgart, 2001. — Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555.
10. *Tschackert P.* Die Entstehung der lutherischen und die reformierten Kirchenlehre samt ihren innerprotestantischen Gegensätzen. — Göttingen, 1979.
11. *Kirchner H.* Reformationsgeschichte von 1532–1555/1566. — Leipzig, 1988.
12. *Moeller B.* Deutschland im Zeitalter der Reformation. — Göttingen, 1999.
13. *Zur Mühlen K.-H.* Reformation und Gegenreformation. — Göttingen, 1999. — T. 2.
14. *Hartung F.* Karl V und die deutschen Reichsstände von 1546–1555. — Halle, 1910.
15. *Blaschke K.* Wirtschaft, Gesellschaft und Politik vor der Reformation//Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. — Leipzig, 1989.
16. *Die Abwendung des Herzogs Moritz von Sachsen vom Schmalkaldischen Bund/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung.* — Stuttgart, 2001. — Bd. 3.
17. *Goertz H.-J.* Deutschland 1500–1648. Eine zertrennte Welt. — Paderborn, 2004.
18. *Mörke O.* Die Reformation. Voraussetzungen und Durchsetzungen. — München, 2005.
19. *Held W.* 1547 — Die Schlacht bei Mühlberg/Elbe. Entscheidung auf dem Wege zum albertinischen Kurfürstentum Sachsen. — Leipzig, 1997.
20. *Wartenberg G.* Die Entstehung der schsischen Landeskirche von 1539 bis 1559//Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. — Leipzig, 1989.
21. *Hauschild W.-D.* Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte. — Gütersloh, 2005. — Bd. 2. Reformation und Neuzeit.
22. *Folgen der Niederlage: das Augsburger Interim/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung.* — Stuttgart, 2001. — Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555.
23. *Die Durchführung des Interims/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung.* — Stuttgart, 2001. — Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555.
24. *Fuchs W. P.* Das Zeitalter der Reformation. — München, 1999.
25. *Krumwiede H.-W.* Kirchengeschichte Niedersachsens. — Göttingen, 1995. — Bd. 1. 8. Jahrhundert — 1806.
26. *Das Interim/H. Junghans (Hg.)//Die Reformation in Augenzeugenberichten.* — München, 1973.
27. *Die Reaktion der Öffentlichkeit auf das Vorgehen von Moritz/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung.* — Stuttgart, 2001. — Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555.
28. *Ивонин Ю. Е.* Саксония, Англия и Франция во второй половине XVI—начале XVII века//Вестник Удмуртского государственного университета. — 2007. — № 7. — История.

29. *Der Ausgang* des “Fürstenkriegs”: Passauer Vertrag 1552/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. — Stuttgart, 2001. — Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555.
30. *Simon M.* Der Augsburger Religionsfriede. — Augsburg, 1955.
31. *Neue* und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede. — Osnabrück, 1967. — Bd. 1.
32. *Der Augsburger* Religionsfriede/R. A. Müller (Hg.)//Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. — Stuttgart, 2001. — Bd. 3. Reformationszeit 1495–1555.

Резюме

Кариков С. А. Конфессиональная борьба в Германии в 1546–1555 гг.: политический аспект

В статье исследуется политическая ситуация на немецких территориях во второй половине 40—в начале 50-х гг. XVI в. Рассмотрены такие проблемы, как стремление императора Карла V создать «универсальную монархию», события Шмалькальденской войны 1546–1547 гг., условия Аугсбургского Интерима 1548 г., последующие столкновения между императором и немецкими князьями, принятие Аугсбургского религиозного мира 1555 г. Отмечено, что внутренние противоречия в этот период были характерны как для католической, так и для евангелической группировок. Эти противоречия были вызваны прежде всего борьбой немецких правителей за усиление личного влияния и расширение владений. Ярким примером такого курса является деятельность герцога, а позднее курфюрста Морица Саксонского. Сделан вывод относительно значения Аугсбургского мира как средства перехода к новым политическим отношениям между имперской властью и территориями Германии.

Ключевые слова: Реформация, конфессионализация, император, князь, Шмалькальденская война, Интерим, договор, Аугсбургский мир.

Summary

S. Karikov. Confessional Struggle in Germany in 1546–1555: Political Aspect

This article deals with the political situation in German territories in the second half of 40s — at the beginning of 50s of XVIth century. Such problems as aspiration of emperor Charles V to create a “universal monarchy”, events of Schmalkaldic War 1546–1547, terms of Augsburg Interim of 1548, following collisions between the emperor and German princes, adoption of the Peace of Augsburg of 1555 are considered. It is noted that internal contradictions in that period were typical both for a catholic and for evangelical groupments. Those contradictions were caused first of all by the struggle of German princes for strengthening of their personal influence and expansion of their domains. Clear example of such course is the activity of Maurice, the Duke (and later, Elector) of Saxony. The conclusion about importance of the Peace of Augsburg as means of transition to the new political relations between imperial authority and German territories is done.

Key words: Reformation, confessionalization, emperor, prince, Schmalkaldic War, Interim, treaty, Peace of Augsburg.

